

Новітня історіографія становлення українського фермерства в роки непу

Розкрито особливості становлення та розвитку селянських фермерських господарств України в період нової економічної політики (1921–1929 рр.) за матеріалами, що знайшли своє відображення у роботах вітчизняних авторів початку XXI ст.

Ключові слова: історіографія, фермерство, сільське господарство, селянство, куркуль, заможне селянство.

Сучасна аграрна політика України привела до реформування відносин власності та здійснення земельної реформи, призвела до зміни форм господарювання в АПК. У результаті перетворень з'явилася можливість створення і функціонування селянських фермерських господарств, які за роки незалежності України зайняли певну нішу в багатокладному сільськогосподарському виробництві і заявили про себе як про реально існуючу форму господарювання в аграрному секторі.

Розвиток фермерства істотно впливає на стабілізацію соціально-економічної ситуації на селі, сприяє виникненню нових робочих місць і тим самим знижує гостроту безробіття у сільській місцевості, а також насичує споживчий ринок продовольством, сировиною та іншими різноманітними товарами та послугами.

Незважаючи на існування різних труднощів, в цілому фермерство України поступово зміцнюється. Воно бере активну участь в процесі становлення її багатокладної аграрної економіки.

Виходячи з цього, ґрунтовне вивчення основних проблем, що забезпечили сталий розвиток селянських фермерських господарств України в період нової економічної політики (1921–1929 рр.) стало актуальною у XXI столітті темою дослідження, як в науковому, так і в практичному аспекті.

Метою даної статті є показати висвітлення проблеми становлення та життєдіяльності селянських фермерських господарств України в добу непу в історіографії початку XXI ст.

Узагальненням накопиченого досвіду, отриманого в ході різнобічного аналізу багатопланових проблем українського села доби непу, і, зокрема, його інтенсивного розвитку на шляху до вільного високопродуктивного фермерства, стала колективна монографія співробітників Інституту історії України НАН України під загальною редакцією С.Кульчицького, яка вийшла у світ в 2000 р. В ній із глибоко наукових позицій, вільних від будь-якого суб'єктивізму, дана зважена оцінка багатьох складних подій тієї пори, і знову ж показана абсолютна безпідставність відкидання перспективності фермерського шляху розвитку сільського господарства України в добу непу [1].

Особливо, в аналізованій нами історіографічній період, слід виділити монографію та ряд ґрунтовних статей Г.Капустян [2].

Цілий ряд ґрунтовних робіт, присвячених аналізу різних аспектів реалізації нової економічної політики було виконано В.Коцуром [3]. Слід спеціально відзначити різноплановість наукових студій дослідника. В його працях висвітлено самі різні аспекти цієї багатогранної проблеми. Проте найбільш складним і відповідальним завданням, яке успішно розв'язав В.Коцур, стало звернення до зваженого, об'єктивного (що було не так просто в умовах розбурханих не лише в суспільстві, але і в науковому співтоваристві пристрастей 90-х років), аналізу чисельних, нерідко прямо протилежних, заперечуючих один одного підходів науковців до висвітлення сутності, перебігу та наслідків непу, його відображення в самих різних сторонах суспільно-політичного, соціально-економічного та культурно-духовного життя. В цілому, комплекс робіт з історіографії нової економічної політики забезпечив науковцям, які займаються даною проблематикою, можливість мати не лише надійні висхідні положення, але разом з тим світоглядні та фактологічні орієнтири, прямуючи до яких дослідник убезпечує себе від хибних кроків.

Це тим більш важливо, що, як на нашу думку, проблема непу, незважаючи на значну кількість досліджень у цій царині, містить в собі ще доволі значну кількість не

лише соціальних та економічних, але й суспільно-політичних аспектів, які ще чекають своїх дослідників.

Ряд важливих аспектів реалізації нової економічної політики в цілому, так і спеціально, в аграрному секторі економіки, виконав А.Коцур [4]. Особливу увагу, враховуючи напрям нашого дослідження, заслуговує на думку автора колективна монографія за його участю, присвячена біржовій торгівлі України в добу непу. В ній не лише глибоко, але й всебічно, а це не просте завдання, враховуючи багатоаспектність проблеми, висвітлено цілий ряд питань, які мали вкрай важливе значення для розвитку українського фермерства [5]. Слід спеціально підкреслити, що саме проблема надійного, стабільного, економічно доцільного збуту – була одним із головних чинників, які впливали на підвищення товарності селянських господарств у вказаний період.

У сучасній історіографічній період досліджуваної нами проблеми певною мірою торкається ґрунтовна монографія Ю.Волосника «Нова буржуазія України та розвиток приватнопідприємницької діяльності на фінансовому ринку в роки непу» [6]. Вказана робота визначається, насамперед, своєю повагою до духу підприємництва, постановкою автором проблеми, що до цього часу не стала об'єктом спеціального дослідження. В роботі, вперше у вітчизняній історіографії, на основі використання широкого кола архівних документів і матеріалів комплексно досліджено історію виникнення, становлення, основні етапи розвитку та ліквідації підприємництва, до якого, безумовно, слід віднести і підприємництво аграрного сектору економіки – фермерство України 1920-х років. Висновки, зроблені в ході дослідження, переконливо спростовують розповсюджену в радянській історіографії тезу про суто деструктивну роль нових підприємств в економіці країни. Слід підкреслити, що автор робить це на основі використання широкого масиву матеріалів податкової статистики, показує кількісні параметри радянського підприємництва часів нової економічної політики, проводить її розподіл по групах за рівнем прибутку, показує динаміку змін її структури та чисельного складу за роки непу. З цієї проблеми дослідником захищена дисертація [7].

В межах аналізованого нами історіографічного періоду слід також згадати ґрунтовні наукові праці В.Смирнова «Соціальна політика в Україні в період НЕПУ. Взаємовідносини влади і суспільства в сільській місцевості» та «Суспільно-політичні та економічні перетворення в українському селі в період нової економічної політики» та Ю.Котляра «Селянство Півдня України: доба нової економічної політики (1921–1929 рр.)» [8]. Серед інших видань вони вирізняються, насамперед, ґрунтовністю джерельної бази та ретельним опрацюванням періодичних видань вказаного періоду, що дозволило автентично висвітлити глибинні, мало зрозумілі сьогодні, явища та процеси досліджуваної доби.

Належної уваги стосовно проблеми нашого дослідження заслуговує також праця Ю.Святця «Українське селянське господарство та нова економічна політика (кліометричний аналіз соціально-економічного процесу)», яка побачила світ у 2007 р. [9].

Окремо слід виділити роботи О.Сушка [10]. В цілому, для нього притаманний системний науково-історичний аналіз особливостей становлення та функціонування приватного підприємництва в УСРР періоду непу. Дослідником проаналізовано соціально-економічні ознаки фермерських господарств в українському селі, а також розглянуто суперечливі питання в літературі 1920-х рр., співставлено різні точки зору стосовно кваліфікації визначення соціального інституту приватного підприємництва.

Глибшому розумінню поставленої нами проблеми допомагає також аналіз публікацій цілого ряду інших сучасних дослідників історії селянства, в тому числі Я.Балабай, Л.Скотнікової, О.Довбні, О.Десятнікова, В.Паскаленка, Н.Бем, С.Корновенка, Т.Козацької, В.Олянич, Л.Тарасенко, О.Акуніна [11].

Стосовно піднятої нами проблеми заслуговує на увагу робота М.Дніпенка [12]. Автор дає широку характеристику міцних селянських господарств, починаючи з часів відміни кріпацтва. Належна увага приділена і висвітленню тісно пов'язаної із функціонуванням заможних селянських господарств і національно-революційної боротьби на Катеринославщині у 1918–1922 рр. Показано також погляди на суть аграрних перетворень провідних отаманів на Січеславщині – Брови, Семесенка, Мелашка, Степового, представника уряду Петлюри доктора Гелева та ін.

Аналізуючи історіографію з піднятої нами проблеми, слід звернути увагу на ґрунтовні наукові дослідження останніх років виконані В.Нечитайлом [13]. До кола його наукових інтересів відносяться дослідження процесу формування селянського госпо-

дарства фермерського типу в Україні – від перших часів їх існування, що пов'язується ним з колонізацією південноукраїнських степів в добу козаччини, до теперішнього часу. Дослідник, зокрема, розглядає причини і наслідки ліквідації сталінським режимом підприємницької форми ведення селянського господарства в українському селі в роки непу.

Окремо слід виділити і монографію В.М. Лазуренка і В.Є. Паскаленка «Український фермер в добу НЕПУ» [14]. Автори, на основі комплексного вивчення архівних та опублікованих джерел, висвітлюють соціально-економічний розвиток високопродуктивних селянських господарств, їх прогресивну роль в розвитку виробничих сил доколгоспного радянського села, приходять до обґрунтованого висновку, що мова йде саме про фермерство. Науковці переконливо доводять, що мова повинна йти про утвердження в Україні в добу непу в особі заможного селянства саме фермерства, у класичному розумінні цього слова.

На думку авторів монографії, у доколгоспний період заможне українське селянство, власне кажучи – фермерство, чи за радянською термінологією «куркульство», являлося невід'ємним складовим елементом соціально-економічної структури села, що було закономірним результатом розвитку дрібнотоварного виробництва. Заможні селяни-фермери в порівнянні з іншими соціальними групами села мали на той час стали, добре забезпечені робочою худобою та реманентом господарства. Вони прагнули до розширення власного земельного наділу, та, що не менш важливо, якомога кращого його використання. Селянин-фермер був зацікавлений у наслідках своєї праці на землі і це мало могутній вплив на піднесення продуктивних сил його господарства [14, с.290].

На переконання В.Лазуренка і В.Паскаленка, в роки непу навіть при мінімально сприятливих умовах, за досить короткий період на українській землі сформувався чисельний прошарок ефективних господарів-власників, фермерів. Проте його існування не вписувалося в офіційну комуністичну доктрину. Його здоровий господарський прагматизм, життєвий реалізм, достатньо висока політична культура та громадська активність були суттєвою перепоною для утвердження на селі більшовицької тоталітарної системи [14, с.298–299].

Важливе значення для подальшого розгортання досліджень життя українського фермерства, спрямування уваги науковців до найбільш актуальних аспектів проблеми, визначення сучасної методології дослідження, що дозволяє глибоко зрозуміти сутність подій вказаного періоду, має цілий ряд робіт О.Реєнта. Хронологічно він започаткований монографією, присвяченою аналізу широкого кола проблем життя українського суспільства на зламі XIX–XX ст. [15]. Для нас вона цікава, насамперед, тим, що важливе місце в ній відведено глибокому аналізу змін в життєдіяльності українського селянства: впровадження нових, складних для свого часу сільськогосподарських машин, підвищення агрокультури, зростання товарності та показу ряду інших важливих позитивних зрушень у житті селянства.

Подальшим її розвитком стала ще одна фундаментальна монографія О.Реєнта [16], в якій погляди автора було ще більш поглиблено й розширено.

Особливе місце в творчому доробку визначного українського дослідника в царині сільського господарства та життя селянства, мають праці останнього періоду, які відзначаються не лише пізнавально-аналітичною, але, і що особливо важливо, методологічною спрямованістю. Це, зокрема, концептуальна праця «Історія України XIX–XX ст.: методологічний зріз і тематичні напрями наукового пошуку» [17] і «Україна XIX–XX століть. Роздуми та студії історика» [18]. Вказані роботи мають велике методологічне значення для адекватного висвітлення вкрай складних соціально-економічних явищ, які мали місце в житті українського селянства на зламі епох.

Завершуючи аналіз історіографії з піднятої нами проблеми, хотілося б сконцентрувати увагу на ґрунтовному селянознавчому науковому виданні, що побачило світ вже у XXI ст., – виданні, яке глибоко і всебічно подає історію українського селянства в роки нової економічної політики та суцільної колективізації. Мова йде про двотомну колективну працю науковців Інституту історії України НАН України «Історія українського селянства: Нариси» [19]. У другому томі детально аналізується цілий ряд важливих аспектів життя українського села в добу непу як і, поряд з іншим, висвітлюють і тернистий шлях, який долало молоде українське фермерство у своєму прагненні до вільного творчого високоефективного господарювання, здобутки якого служили б не лише належною винагородою за невтомну працю йому особисто, але й вирішували проблеми суспільства в цілому.

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що проблема дослідження не обділена увагою науковців. Існуючі роботи, при їх належному опрацюванні, є добрим фундаментом для її подальшого поглибленого вивчення.

Список використаних джерел

1. Сутність і особливості нової економічної політики в українському селі (1921–1928 рр.) / [Відп. ред. С.В. Кульчицький] – К.: Інститут історії України НАНУ, 2000. – 224 с.
2. Капустян Г.Т. Дві «правди» або українське село в двадцять років двадцятого століття / Капустян Г.Т. – Кременчук [б.в.], 2003. – 324 с.; Капустян Г.Т. Дослідження соціально-економічних та суспільно-політичних процесів в українському селі 1920–х років / Капустян Г.Т. // Український селянин. – Черкаси, 2002. – Вип. 5. – С.229–234.; Капустян Г.Т. Лев Миколайович Літошенко про відродження сільського господарства в умовах нової економічної політики / Капустян Г.Т. // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Випуск XVIII. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2011. – С.53–58.
3. Коцур В.П. Партиїно-радянська преса на початку 20–х рр. / Коцур В.П. // Український історичний журнал (дліп) – УІ.Ж.). – 1990. – №1. – С.46–55; Коцур В.П. Соціальне протистояння в Україні на початку 20–х років (На матеріалах преси) / Коцур В.П. / Вісник Київського університету. – 1996. – Вип. 34. – С.95–99; Коцур В.П. Соціальні зміни і політичні процеси в Україні 1920–30–х рр.: Історіографія: дис... доктора іст. наук: 07.00.06 / Коцур Віктор Петрович. – К., 1999. – 475 с.; Коцур В.П. Історичні дослідження: упереджені та об'єктивні оцінки (соціальні зміни і політичні процеси в Україні 1920–х – 30–х рр.: Історіографія) / Коцур В.П. – К.: Наукова думка, 1998. – 506 с.; Колесник В.Ф. Історіографія нової економічної політики в Українській СРР / В.Ф. Колесник, В.П. Коцур, Г.Г. Коцур. – К.: Хрещатик, 2002. – 176 с.
4. Коцур А.П. Відображення в працях О.І. Чупрова особливостей аграрної та агрокультурної реформи початку XX ст. в Україні / Коцур А.П. // Наукові записки з української історії: 36. наук. ст. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – Вип.17. – С.99–101; Коцур А.П. Провідні тенденції сучасної української історіографії. Навчально-методичний посібник / Коцур А.П. – К.: [б.в.], 2004. – 40 с.
5. Гарарук Л.В. Біржова торгівля України в період нової економічної політики (1921–1929 рр.) / Л.В. Гарарук, А.П. Коцур, Г.Г. Коцур. – К.; Чернівці: Книги – XXI, 2007. – 200 с.
6. Волосник Ю.П. Нова буржуазія України та розвиток приватнопідприємницької діяльності на фінансовому ринку в роки непу / Ю.П. Волосник; Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х.: НМЦ «СД», 2002. – 384 с.
7. Волосник Ю.П. Зародження нової буржуазії та розвиток приватнопідприємницької діяльності в Україні в 1920–ті – на початку 1930–х рр.: дис... доктора іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Волосник Юрій Петрович. – Х., 2004. – 658 с.
8. Смирнов В.М. Соціальна політика в Україні в період НЕПУ. Взаємодії влади і суспільства в сільській місцевості: монографія / Смирнов В.М. – Х.: Харків юридичний, 2010. – 294 с.; Смирнов В.М. Суспільно-політичні та економічні перетворення в українському селі в період нової економічної політики / Смирнов В.М. – Х.: Майдан. – 2002. – 304 с.; Котляр Ю.В. Селянство Півдня України: доба нової економічної політики (1921–1929 рр.) / Котляр Ю.В. / Одеський національний ун-т ім. І.І. Мечникова. – Одеса: ТОВ ВіД, 2004. – 354 с.
9. Святець Ю.А. Українське селянське господарство та нова економічна політика (кліометричний аналіз соціально-економічного процесу) / Святець Ю.А. – Д.: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2007. – 216 с.
10. Сушко О.О. Непмани: соціально-історичний тип приватних підприємств в УСРР (1921–1929 рр.): Наукове видання / Сушко О.О. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2003. – 96 с.; Сушко О.О. Становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні періоду непу (1921–1929 рр.): історико-теоретичний аспект: дис. ... доктора істор. наук: 07.00.01 / Сушко Олександр Олександрович. – К., 2004. – 503 с.
11. Балабай Я. Законодавча основа селянської оренди землі в УСРР у період НЕПУ / Балабай Я. // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – «Історія». – 2008. – №816. – С.116–124; Скотнікова Л.С. Аграрні відносини в українському селі у 1920–х роках / Скотнікова Л.С. // Сутність і особливості нової економічної політики в українському селі (1921–1928 рр.). – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2000. – С.16–30; Довбня О.А. Вплив судових переслідувань на склад селянства в УСРР у 1927–1929 рр. / Довбня О.А. // Вісник Донецького університету. Серія Б. Гуманітарні науки. – 2001. – №2. – С.188–196; Десятников О.В. Оплата праці найманих сільськогосподарських робітників в індивідуальних селянських господарствах України в період НЕПУ / Десятников О.В. // Український селянин. – Черкаси, 2004. – Випуск 8. – С.247–250; Паскаленко В.Є. Критерії визначення соціально-економічного становища селянського господарства в добу НЕПу / Паскаленко В.Є. // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т.27. – Вип.14. – Історичні науки. – Миколаїв: Видавництво МДГУ ім. П.Могилы. – 2003. – С.67–72; Бем Н.В. Ставлення українського селянства до ліквідації «куркульства як класу» та суцільної колективізації сільського господарства (1930–1931 рр.) / Бем Н.В. // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2003. – Випуск 9. – С.227–243; Корновенко С.В. Село. Хліб. Гроші. Податкова політика радянської влади в українському селі у період НЕПу / С.В. Корновенко, В.М. Лазуренко. – Черкаси: Ваш дім, 2004. – 188 с.; Козацька Т.Ю. Соціально-економічні особливості здійснення хлібозаготівель в УСРР (1928–1933): історіографічно-фактологічний аналіз / Козацька Т.Ю. // Наукові записки з української історії: 36. наук. статей. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – Вип.17. – С.159–164; Олянич В.В. Концепції організаційно-виробничого типу селянського сімейного господарства УСРР

у літературі 20-х рр. / Олянич В.В. // Збірник наукових праць. – Х., 2008. – Вип. 32. – С.102–112; Тарасенко Л.Б. Взаємодія соціального розшарування українського села та розвитку приватного підприємництва у 1921–1929 рр. / Тарасенко Л.Б. // Історичні записки: Збірник наукових праць. Вип. 18. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В.Дала, 2008. – С.195–204; Акунін О.С. Південноукраїнське селянство в кінці 20-х – першій половині 30-х років ХХ століття: соціально-економічне становище: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О.С. Акунін. – Дніпропетровськ, 2009. – 20 с.

12. Дніпроенко М.М. Куркулі: спогади, свідчення, роздуми / Дніпроенко М.М. – Дніпропетровськ: Моноліт, 2009. – 348 с.

13. Нечитайло В.В. Політика більшовицької влади щодо господарств фермерського типу в українському селі в роки НЕПу / Нечитайло В.В. // Буковинський журнал. – 2005. – №2–3. – С.151–158; Нечитайло В.В. Селянське господарство фермерського типу в Україні: історія і сучасність / Нечитайло В.В. – Кам'янець-Подільський: Акіома, 2004. – 436 с.

14. Лазуренко В.М. Український фермер в добу НЕПу / В.М. Лазуренко, В.Є. Паскаленко. – Черкаси: «Вертикаль», 2011. – 346 с.

15. Реєнт О.П. Україна в імперську добу (XIX – поч. ХХ ст.) / Реєнт О.П. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2003. – 340 с.

16. Реєнт О.П. Перша світова війна і Україна: монографія / О.П. Реєнт, О.В. Сердюк. – К.: Генеза, 2004. – 480 с.

17. Реєнт О.П. Історія України ХІХ–ХХ ст.: методологічний зріз і тематичні напрями наукового пошуку / Реєнт О.П. // УІЖ. – 2007. – №6. – С.218–232.

18. Реєнт О.П. Україна ХІХ–ХХ століть. Роздуми та студії історика / Реєнт О.П. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2009. – 486 с.

19. Історія українського селянства: Нариси: В 2 т. Т.2. / [відп. ред. В.А. Смолій; НАН України, Інститут історії України]. – К.: Наукова думка, 2006. – 652 с.

Лазуренко В.Н., Стрижак Є.Н. Новейшая историография становления украинского фермерства в годы нэпа

Раскрыты особенности становления и развития крестьянских фермерских хозяйств Украины в период новой экономической политики (1921–1929 гг.) по материалам, которые нашли свое отражение в работах отечественных авторов начала ХХI в.

Ключевые слова: историография, фермерство, сельское хозяйство, крестьянство, кулак, зажиточное крестьянство.

Lazurenko, V.M., Strizhak, E.M. Recent historiography of the formation of the Ukrainian farming in the years of the NEP

The features of the formation and development of the Ukrainian peasant farming enterprises in the period of the New Economic Policy (1921–1929) based on the facts reflected in the works by the native authors of the beginning of the ХХI-th century are shown.

Key words: historiography, farming, agriculture, peasants, kulak, wealthy peasants.

УДК 94(477) «2000»:631

Лазуренко Ю.М.

Сучасний стан дослідження розвитку продуктивних сил сільського господарства доби непу в контексті діяльності сільськогосподарської кооперації

Проаналізовано сучасний стан висвітлення розвитку сільського господарства України в добу непу та діяльність сільськогосподарської кооперації.

Ключові слова: історіографія, сільськогосподарська кооперація, сільське господарство, селянські господарства, колгосп.

В українській історіографії початку ХХІ століття інтерес до теоретичних і практичних аспектів функціонування кооперативної системи України та її продуктивності в 20-х рр. ХХ ст. не спадає. Теоретичні напрацювання зазначеної проблематики знайшли своє вираження в загальних дослідженнях з історії кооперації А.Пантелеймоненка, Л.Файна, Ю.Котляра [1]. Г.Капустян у дисертаційному дослідженні розкриває суть суспільно-політичних відносин в селі на конкретних прикладах з життя селян показує картину економічних відносин в селі та настрої населення стосовно нового економічного курсу і радянської влади [2]. Тимчасовість непу та допоміжну роль кооперації у зростанні продуктивності сільськогосподарського виробництва у контексті подальшого руху до колективізації підкреслює О.Сушко [3]. Таку ж позицію відстоює Ю.Котляр [4].

Проблеми кооперації доби непу відображені на сторінках часопису «Український селянин», який друкується Науковим товариством істориків-аграрників при Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького починаючи з 2000 р. Належну увагу потрібно звернути на студії А.Морозова, званого історика-аграрника, який займається питаннями кооперативного будівництва вже багато десятків років. Аналізуючи політичні передумови розвитку селянських кооперативних об'єднань, дослідник продовжує та змістовно аргументує ключову думку більшості сучасних істориків стосовно тимчасового характеру непу і вказує на безперспективність розвитку самодіяльної селянської кооперації в 1920-х рр. [5]. У 1993 р. він захистив докторську дисертацію, в якій показав особливості функціонування та практичної роботи кредитної сільськогосподарської кооперації в період непу [6]. Також вчений досліджує виробничі функції кооперації українського села доби непу.

Російський дослідник «консервативної модернізації» А.Вишневський, аналізуючи полеміку Е.Преображенського і М.Бухаріна, говорить про розуміння Е.Преображенським необхідності поєднання двох економічних законів в радянській економіці, а саме ринкового закону вартості і «закону соціалістичного нагромадження», в цьому ключі він бачить перспективи прогресивного розвитку [7, с.49]. Оригінально автор оцінює роль В.Леніна, як «пророка модернізації», але при цьому наголошує, що В.Ленін з допомогою непу намагався «вистрибнути із підготовленої історією пастки і зберегти західні риси більшовицького проекту, але пастка уже була зачинена» [7, с.35].

Є.Гімпельсон, досліджуючи радянську політичну систему та її становлення, певну увагу приділяє і кооперативному будівництву, а саме – відношенню політичної системи до інституту кооперації. Дослідник відслідковує принципову зміну поглядів Леніна на державне будівництво, а саме про його відмову від розуміння кооперації як державнокапіталістичної форми, натомість віднесення її до «ладу соціалізму» [8, с.124]. Є.Гімпельсон виключив будь-яку альтернативу М.Бухаріна як шлях через ринок до соціалізму, натомість обстоював концепцію ринкової економіки, яка «функціонує в умовах демократичної політичної системи» [9]. Натомість протилежної думки Г.Шмельов, який говорить про безперспективність і оманливість руху до соціалізму через ті форми кооперації, які мали місце в 1920-х роках, адже вони були покликани змінювати приватну власність, недопустиму в умовах комуністичного суспільства [10, с.131]. Так же критично вчений аналізує і статтю «Про кооперацію», говорячи про її утопічний зміст і приреченість [10, с.132].

У 2011 р. побачила світ ґрунтовна монографія В.Бутенко та К.Філіпова про історію сільськогосподарської кооперації українського села доби непу [11]. В зазначеній праці зроблено ґрунтовне дослідження сільськогосподарської кооперації періоду непу, як форми соціально-господарської самоорганізації селянських господарств, результатами якої стала побудова великого кооперованого сільськогосподарського виробництва. Важливі з точки зору дисертаційного дослідження перші три розділи монографії, які розкривають державну концепцію кооперації, її становлення, розвиток та господарську діяльність. Сільськогосподарська кооперація, на переконання дослідників, «увялялася головним і майже єдиним важелем держави, що мала вирішувати завдання піднесення продуктивності сільського господарства, до того ж у напрямку соціалістичного розвитку» [11, с.22]. Такий стан справ, коли більшовики звернули увагу на кооперацію, був зумовлений загальною розрухою та безперервним розподілом землі, що мало місце в передісторії непу. Ці фактори «негативно впливали на піднесення продуктивності сільського господарства» [11, с.42]. Введення непу було здійснено саме для зміцнення селянського господарства, проте класовий принцип продподатку, який передбачав прогресивність в системі оподаткування стримував розвиток та середняцькі господарства на шляху до піднесення їх економічної потужності. Окремо В.Бутенко та К.Філіпов розкривають суть кооперативного підприємництва, зазначаючи, що воно «створювало безпосередню зацікавленість членів кооперативу в підвищенні продуктивності праці» [11, с.45]. Роль кооперації науковці в першу чергу визначають як головну в контексті піднесення виробничих сил і осереднювання [11, с.49]. Висновок про середняцький характер сільськогосподарської кооперації зробив і В.Калініченко [12, с.42]. В.Калініченко, аналізуючи непу, говорить про перспективи кооперативного будівництва і в наш час. Спираючись на статистичні дані та власні висновки, він показав, що «роль сільськогосподарської кооперації в постачанні селянському господарству